

บทที่ 5

บทสรุปและข้อเสนอแนะ

งานวิจัยเรื่องภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก การจัดการน้ำในรูปแบบฝาย เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ ศึกษาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในการจัดการน้ำตามระบบของชาวบ้าน ที่ชาวบ้านมีการให้คุณค่า และความหมายต่อสรรพสิ่ง พัฒนาเป็นระบบคิดที่สำคัญในการจัดการน้ำ สะท้อนภาพผ่านการจัดการที่มีลักษณะของการเชื่อมโยงความรู้ทุกด้าน รวมทั้งเป็นการจัดการความสัมพันธ์ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากรและคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ภายใต้เงื่อนไขต่างๆ ในแต่ละช่วงเวลา ซึ่งสามารถสรุปการดำเนินการ และผลวิจัยได้ดังนี้

1. วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1.1 เพื่อศึกษาภูมิปัญญา หรือองค์ความรู้ของชุมชนท้องถิ่นเกี่ยวกับระบบการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก

1.2 เพื่อวิเคราะห์เงื่อนไขที่ส่งผลทำให้ภูมิปัญญาก่อเกิด ดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็ก

2. ระเบียบวิธีวิจัย

การวิจัยครั้งนี้เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อศึกษาองค์ความรู้ และวิเคราะห์เงื่อนไขในการก่อเกิด ดำรงอยู่ และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กในรูปแบบฝาย พื้นที่ในการวิจัยคือ บ้านวังสวาบ ตำบลวังสวาบ อำเภอกุฉินารายณ์ จังหวัดขอนแก่น

2.1 ผู้ให้ข้อมูล

ผู้วิจัยได้ทำการศึกษาจากผู้ให้ข้อมูลแบ่งเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มผู้รู้ในชุมชน ประกอบด้วย ผู้รู้ ซึ่งเป็นผู้อาวุโสในชุมชน จำ ผู้ใหญ่บ้าน ตัวแทนกลุ่มกิจกรรมในชุมชน ตัวแทนองค์การบริหารส่วนตำบล บุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้อง ได้แก่ เจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยประสานงานกับชาวบ้านในการพัฒนาแหล่งน้ำในรูปแบบฝาย และกลุ่มผู้ใช้ประโยชน์จากแหล่งน้ำขนาดเล็กประกอบด้วย ผู้นำหรือหัวหน้าน้ำ สมาชิกผู้ใช้น้ำจากฝาย และชาวบ้านทั่วไปที่ได้ใช้น้ำบางส่วนในการอุปโภค

2.2 หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ข้อมูล

หน่วยที่ใช้ในการวิเคราะห์ในครั้งนี้ ผู้วิจัยแบ่งเป็น 2 ระดับคือ ระดับกลุ่ม และระดับชุมชน

2.3 การเก็บรวบรวมข้อมูล

ข้อมูล que เก็บรวบรวมเริ่มตั้งแต่ช่วงที่พัฒนากรอบแนวคิดในการวิจัย โดยการศึกษาค้นคว้าในส่วน of ข้อมูลทุติยภูมิ เป็นการเก็บรวบรวมจากเอกสารวิชาการต่างๆ เช่น จารายงานวิจัย วารสาร บทความ วิทยานิพนธ์ เป็นต้น ส่วนข้อมูลภาคสนาม ก็ได้มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลในเบื้องต้น เพื่อเลือกพื้นที่ในการทำวิจัย และขณะเดียวกันก็มีการพัฒนาแนวทาง และเครื่องมือต่างๆ โดยกำหนดเป็นกรอบประเด็นย่อยที่เกี่ยวข้องกับการเก็บข้อมูลภาคสนามกับชาวบ้าน ทั้งในส่วน of ข้อมูลระดับชุมชน ข้อมูลของกลุ่มและสมาชิกผู้ใช้น้ำในเชิงลึก

เริ่มจากการลงไปสำรวจพื้นที่และแนะนำตัว รวมทั้งทำความเข้าใจ สร้างความคุ้นเคยกับชาวบ้านให้มากเป็นลำดับ ตั้งแต่ผู้นำ กลุ่มผู้ใช้น้ำ ผู้อาวุโส พร้อมๆ กับการลงพื้นที่สำรวจแหล่งน้ำลำห้วยและระบบนิเวศต่างๆ เพื่อทำความเข้าใจความหลากหลายและศักยภาพของพื้นที่ในเบื้องต้น ในอันจะเป็นประโยชน์ในการพูดคุยสอบถามกันได้อย่างเข้าใจมากขึ้นในเบื้องต้น ก่อนจะมีการลงพื้นที่สำรวจฐานทรัพยากรและความหลากหลายของแหล่งน้ำ และจุดที่สร้างฝายที่ต่างๆ ในการศึกษาข้อมูลมีการผสมผสานระหว่างการสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้างโดยการสัมภาษณ์กลุ่มตัวแทนสมาชิกผู้ใช้น้ำจากฝาย และชาวบ้านทุกๆ ไป สัมภาษณ์เชิงลึก โดยการสัมภาษณ์เจาะลึกกับกลุ่มผู้รู้ที่เป็นทั้งผู้อาวุโส ผู้รู้เกี่ยวกับข้อมูลบริบทชุมชนทุกๆ ไป และสัมภาษณ์เจาะลึกสมาชิก ผู้นำกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายต่างๆ รวมทั้งสัมภาษณ์คนภายนอก ได้แก่ อดีตเจ้าหน้าที่องค์กรพัฒนาเอกชนที่เคยทำงานส่งเสริมพัฒนาด้านแหล่งน้ำร่วมกับชาวบ้าน ซึ่งเป็นไปตามแนวทางหรือประเด็นที่ได้กำหนดขึ้น และมีการปรับปรุงแก้ไขเพิ่มเติมเป็นระยะ เนื่องจากการเรียนรู้ร่วมกับชาวบ้านได้ทำให้เกิดความเข้าใจถึงเรื่อง that ควรจะถามเพื่อเป็นประโยชน์ในการศึกษาให้ละเอียดมากขึ้น

ตลอดระยะเวลาของการลงพื้นที่ไม่ว่าจะเก็บข้อมูลเป็นทางการหรือไม่ก็ตาม จะมีการบันทึกข้อมูลที่น่าสนใจ เก็บภาพตามความเข้าใจที่มีขึ้นจากการเก็บข้อมูลในแต่ละช่วงกับชาวบ้าน แต่ในช่วงที่เก็บข้อมูลอย่างเป็นทางการ จะมีการนัดหมายเวลา ผู้ให้ข้อมูลที่ต้องคำนึงถึงสถานที่ เวลา และผู้รู้ในเรื่องนั้นๆ ระหว่างนั้นจะขออนุญาตชาวบ้านใช้เทปบันทึกเสียงตลอด เนื่องจากในการเก็บข้อมูลต้องทำด้วยคนคนเดียว และต้องเก็บเกี่ยวอะไรให้มากที่สุด เมื่อชาวบ้านเข้าใจว่าเราเป็นใครมาทำอะไร ครั้งต่อๆ มาในการอัดเทปจึงเป็นเรื่องปกติ และช่วยได้มากในการสร้างบรรยากาศการคุยให้ได้อรรถรส และเนื้อหา เนื่องจากผู้วิจัยไม่ต้องกังวลในการบันทึก

ขณะเดียวกันก็ต้องพิจารณาถึงเนื้อหาการพูดคุยด้วย หากเป็นประเด็นที่ค่อนข้างจะเป็นเรื่องที่น่านำไปสู่ความขัดแย้ง ไม่ควรใช้ หรือบางครั้งจะต้องมีเครื่องมือช่วยอื่นๆ ที่ขาดไม่ได้ก็คือใช้กระดาษแผ่นใหญ่ ปากกาสำหรับให้ชาวบ้านทั้งวาด ทั้งเขียน เพื่อให้เขามีส่วนร่วมในการทบทวนความรู้โดยเฉพาะในช่วงที่เก็บข้อมูลเรื่องสภาพทางกายภาพและการใช้พื้นที่ทำกิน จนทำให้ชาวบ้านจินตนาการในพฤติกรรมของการวิจัย ถึงแม้จะเป็นภาระอีกเท่าตัวในการที่จะต้องมาถอดเทปอย่างละเอียด แต่สิ่งที่ได้มีมากกว่า และทำให้เราได้ข้อมูลที่เป็นจริงมากยิ่งขึ้น

ช่วงสำคัญในการเก็บข้อมูลคือการได้ไปเห็นไปร่วมสังเกตการณ์ภาคปฏิบัติการการใช้น้ำที่เกี่ยวข้องกับระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝายของชาวบ้านในแต่ละฤดูกาล และการได้เข้าสังเกตการณ์ในการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องสัมพันธ์ในการจัดการน้ำในส่วนของแนวความคิดสำนึกที่สำคัญ มีการไปเยี่ยมชมสมาชิกผู้ใช้น้ำฝายต่างๆ การเก็บข้อมูลจะดำเนินไปเป็นช่วงๆ แต่ละช่วงก็จะมี การไปอยู่กับชาวบ้านตั้งแต่ 1-2 อาทิตย์ หรือบางครั้งไประยะเวลา 3-5 วัน หรือบางครั้งไปกลับซึ่งขึ้นอยู่กับช่วงเวลาและเนื้อหาในการเก็บข้อมูล เพื่อทั้งไปเก็บ และเก็บเพิ่มบางประเด็นที่ค้นพบ ซึ่งใช้ช่วงเวลาค่อนข้างยาวนาน เริ่มตั้งแต่ต้นปลายกรกฎาคม 2547 เรื่อยมาจนถึงเดือนมิถุนายน 2548

2.4 การวิเคราะห์และการนำเสนอข้อมูล

ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลและประมวลผล รวมทั้งวิเคราะห์ข้อมูลไปตลอดช่วงเวลาที่เก็บข้อมูล ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ทั้งเพื่อสร้างความเข้าใจในประเด็นที่ทำวิจัยให้มากขึ้น มีการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา จัดหมวดหมู่ของข้อมูลให้คล้องกับประเด็นที่ได้เก็บข้อมูล เพื่อง่ายต่อการนำไปใช้ในการเขียนสรุปผลต่อไป ซึ่งจะสอดคล้องกับกระบวนการทางความคิดที่ทำความเข้าใจเป็นขั้นเป็นตอน และนำเสนอผลโดยการเขียนพรรณนาเชิงวิเคราะห์ บางส่วนได้ประมวลความคิดรวบยอดเพื่อสื่อเนื้อหาให้เข้าใจในแง่กระบวนการของชาวบ้านให้ชัดเจนยิ่งขึ้น โดยการสังเคราะห์ข้อมูลเป็นแผนภาพ และตารางบางส่วน เพื่อทำให้เกิดการถ่ายทอดเนื้อหาและการวิเคราะห์ได้ชัดเจน โดยการนำเสนอข้อมูลเป็นไปตามกรอบแนวคิดและทฤษฎีที่เกี่ยวข้องในการวิจัยครั้งนี้

3. สรุปผลการวิจัย

3.1 บริบทชุมชน

ในด้านบริบทชุมชน สะท้อนให้ทราบและเข้าใจถึงเงื่อนไขสำคัญที่ทำให้ชาวบ้านมีการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย มีการพัฒนาองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำมาอย่างต่อเนื่อง และเมื่อพิจารณาจากข้อมูลทางด้านกายภาพแล้ว การที่ในชุมชนมีฐานทรัพยากรทั้งดิน น้ำ ป่า ที่อุดมสมบูรณ์ ภายใต้การเรียนรู้จากฐานทรัพยากร ความสัมพันธ์ของผู้คนในชุมชน

วัฒนธรรมความเชื่อดั้งเดิม ได้หล่อหลอมให้มีแนวทางการดำเนินชีวิตแต่พอเพียง ไม่เอาเปรียบ
 ธรรมชาติ ใช้ชีวิตร่วมกับพ่อแม่แบบเคียงบ่าเคียงไหล่ มีการสร้างและพัฒนาความรู้จากการใช้
 ประโยชน์จากธรรมชาติแบบลองผิดลองถูก จนกลายเป็นผลึกของประสบการณ์หรือชุดความรู้ใน
 การจัดการน้ำที่สืบทอดมาถึงปัจจุบัน และภายใต้เงื่อนไขที่ทำให้ชาวบ้านต้องลุกขึ้นมาจัดการน้ำที่
 สำคัญคือ ประการแรก ความหลากหลายของระบบนิเวศแหล่งน้ำ และสภาพการไหลของน้ำที่เป็น
 ฐานทรัพยากรที่สำคัญของชาวบ้าน กล่าวคือ ในหมู่บ้านจะมีลำห้วยหลายสาย ที่ได้พึ่งพา เอื้อให้
 เกิดการเรียนรู้และการพยายามนำน้ำมาใช้ในกิจกรรมการผลิต ประการที่สอง ลักษณะภูมิประเทศ
 ที่มีที่ลุ่มสำหรับทำนายน้อยมาก พื้นที่ส่วนใหญ่จะเป็นที่ราบเชิงเขา จึงต้องมีความพยายามที่จะเพิ่ม
 ศักยภาพในการทำนาให้มีมากขึ้น ขยายพื้นที่ทำนาค่าให้มากขึ้น ประการที่สาม ความ
 เปลี่ยนแปลงของสภาพทรัพยากรดิน น้ำ ป่า ซึ่งกระทบต่อวิธีการผลิตข้าวแบบดั้งเดิมคือการทำ
 ข้าวไร่ทำได้ยากขึ้น จึงต้องมีความพยายามที่จะขยายพื้นที่ทำนาค่าให้มากขึ้น ประการที่สี่ วิธีการ
 บริโภคข้าวเป็นอาหารหลัก ในขณะที่ความต้องการในการเพิ่มผลผลิตข้าวให้มากขึ้น ผลผลิตก็ไม่
 เพียงพอต่อความต้องการ เนื่องจากการเพิ่มของประชากรในครัวเรือนมีมากขึ้น

ส่วนในด้านระบบการผลิตและการเปลี่ยนแปลงการผลิต ซึ่งพื้นที่ส่วนใหญ่ปลูกพืช
 เศรษฐกิจกันอย่างกว้างขวาง ส่งผลร้ายแรงในแง่ของผลกระทบต่อบ่อเกิดของภูมิปัญญาชาวบ้าน
 ในการจัดการน้ำ โดยเฉพาะในด้านทรัพยากรธรรมชาติทั้งดิน น้ำ ป่า และระบบนิเวศโดยรวม ใน
 ปัจจุบันเป็นวิกฤติปัญหาที่ต้องเร่งพิจารณา เพราะภายใต้วิธีการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่ายก็สามารถ
 ช่วยรักษา หรือชะลอความเปลี่ยนแปลงได้บางส่วนเท่านั้น

3.2 ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กในรูปแบบฝ่าย

ในการจัดการน้ำของชาวบ้านจากอดีตถึงปัจจุบันประกอบด้วยการจัดการทั้งกายภาพ
 และทางสังคมวัฒนธรรม ภายใต้ระบบคิดของชาวบ้านผ่านระบบการจำแนกแยกแยะทรัพยากร
 แหล่งน้ำ ฝ่ายประเภทต่างๆ คลองส่งน้ำประเภทต่างๆ ผ่านโลกทัศน์ของชาวบ้านนั้นสามารถ
 แบ่งและสะท้อนออกมาได้เป็น 3 นัยยะคือ ลักษณะแรก แหล่งน้ำขนาดเล็กมีความสัมพันธ์
 เชื่อมโยงกันอย่างเป็นองค์รวม น้ำในมุมมองชาวบ้านไม่แยกส่วนในการเข้าไปใช้ ดูแล และ
 อนุรักษ์ไปพร้อมๆ กัน อีกทั้งยังแสดงให้เห็นถึงระบบการพึ่งพาระหว่างคนกับคน และคนกับ
 ธรรมชาติ ลักษณะที่สอง ชาวบ้านมองว่าน้ำสัมพันธ์กับการมีชีวิตอยู่ของมนุษย์เป็นอย่างมาก
 รวมทั้งเป็นบ่อเกิดของภูมิปัญญาที่หลากหลาย ลักษณะที่สาม แนวคิดที่มองน้ำสัมพันธ์กับความ
 เชื้อเรื่องผี ที่ช่วยปลูกจิตสำนึกที่มีทั้งการใช้ และการดูแลธรรมชาติอย่างสมดุล ซึ่งภายใต้ระบบ
 คิดดังกล่าว ได้มีการพัฒนาแนวทางการจัดการน้ำซึ่งครอบคลุมทั้งการจัดการทางด้านพื้นที่หรือ
 ทางด้านกายภาพ และการจัดการทางสังคมวัฒนธรรม ซึ่งมีรายละเอียดสรุปสั้นๆ ได้ดังนี้

3.2.1 การจัดการทางด้านพื้นที่ หรือทางกายภาพ สะท้อนให้เห็นถึงภูมิปัญญาในการใช้โอกาสในการเข้าถึงเพื่อใช้ประโยชน์จากธรรมชาติซึ่งเป็นไปตามความหลากหลายและความอุดมสมบูรณ์ ภายใต้รูปแบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย พบว่าภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทางกายภาพประกอบด้วยประเด็นหลักสำคัญคือ การเลือกพื้นที่ก่อสร้างฝาย การเลือกวัสดุ วิธีการก่อสร้างฝาย และวิธีการนำน้ำมาใช้ประโยชน์ ซึ่งชาวบ้านเกิดจากการเรียนรู้มายาวนานจากรุ่นสู่รุ่น ขณะเดียวกันก็มีภูมิปัญญาต่างๆ ที่ซ่อนทับกันอยู่อีกมากมายที่ชาวบ้านได้เรียนรู้อย่างเข้าใจ เพื่อให้สามารถใช้ประโยชน์จากทรัพยากรแหล่งน้ำได้อย่างเหมาะสม โดยที่จุดมุ่งหมายในการก่อสร้างฝายคือ เพื่อกักเก็บน้ำสำหรับทำนาค้า ฝายที่ก่อสร้างในปัจจุบันมีความหลากหลาย ซึ่งลักษณะขององค์ความรู้มีการพัฒนาอย่างไม่หยุดนิ่ง โดยเฉพาะเมื่อยุคสมัยเปลี่ยนไป ชาวบ้านต้องปรับตัวทั้งในด้านความรู้ วัสดุในการสร้างฝายที่ไม่หยุดนิ่งเช่นเดียวกัน

3.2.2 การจัดการทางสังคม และวัฒนธรรม เป็นเสมือนหนึ่งกลไกในการขับเคลื่อนให้กิจกรรมต่างๆ ดำเนินไปได้ การจัดการทางสังคมและวัฒนธรรม เนื้อหาที่สำคัญคือ ลักษณะการจัดการของกลุ่ม โครงสร้างกลุ่มและบทบาทหน้าที่ของชาวบ้าน ระเบียบกฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำ ซึ่งครอบคลุมทั้งเรื่องกลไกที่ช่วยในการรักษาระเบียบกฎเกณฑ์ โดยเฉพาะใน การจัดสรรหรือการแบ่งปันน้ำ “ขวนน้ำ” กิจกรรมดูแลรักษาระบบน้ำในรูปแบบฝาย รวมทั้งชาวบ้านยึดถือความเชื่อเรื่องผีที่สัมพันธ์กับการผลิตซ้ำผ่านกลไกทางจารีตที่สำคัญ ได้แก่ ความเชื่อเรื่องผีที่ปฏิบัติผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน สุภษิตคำสอน ช่วยควบคุมกำกับแนวทางการใช้น้ำร่วมกันให้มีศีลธรรม จริยธรรมกำกับ รวมทั้งในการใช้น้ำร่วมกันได้มีการรวมกลุ่มและกำหนดกฎเกณฑ์ในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบฝายยังแสดงให้เห็นถึงสิทธิในการใช้ทรัพยากรของส่วนรวม ที่มีลักษณะเป็นสิทธิเชิงซ้อน ซึ่งก่อให้เกิดความยั่งยืนในการจัดการน้ำ

ภายใต้ลักษณะกลุ่มในการจัดการน้ำนั้นสามารถแบ่งได้เป็น 3 ลักษณะคือ ลักษณะแรกกลุ่มที่มีลักษณะเป็นทางการ ภายใต้การรวมตัวของผู้ใช้น้ำที่มาจากหลากหลายตระกูล บ้าน ลักษณะที่สอง กลุ่มเครือญาติ ซึ่งประกอบด้วยลักษณะกลุ่มแยกย่อยออกไป กล่าวคือ มีทั้งกลุ่มเครือญาติที่มีฐานการรวมตัวจากครัวเรือนที่อยู่ในตระกูลเดียวกัน และกลุ่มเครือญาติระหว่างตระกูล อีกทั้งยังมีการกำหนด โครงสร้างกลุ่มอย่างง่าย ๆ มีความยืดหยุ่น และเป็นไปตามรากฐานวัฒนธรรมดั้งเดิมของชุมชน ซึ่งก็มีส่วนทำให้วิธีการจัดการมีบางส่วนที่แตกต่าง และภายใต้แนวทางการใช้น้ำร่วมกันของกลุ่มผู้ใช้น้ำฝายต่างๆ ได้มีการพัฒนากฎเกณฑ์หรือข้อกำหนดในการใช้น้ำร่วมกัน โดยที่การจำแนกกฎเกณฑ์ในการใช้น้ำที่มีอยู่ในปัจจุบัน สามารถแบ่งได้เป็น 6 ประเด็นหลักๆ ได้แก่ (1) การเข้าเป็นสมาชิก (2) การได้มาของผู้นำหรือหัวหน้าฝาย (3) การเข้าร่วมประชุม (4) การจัดสรร หรือการแบ่งปันน้ำที่เรียกว่า “ขวนน้ำ” โดยเฉพาะในการแบ่งปันน้ำ หรือที่ชาวบ้าน

เรียกว่า “ขวน้ำ” เป็นแนวทางที่สำคัญที่ทำให้เกิดการแบ่งปัน เป็นภูมิปัญญาในอีกด้านหนึ่งของระบบการจัดการน้ำ ที่เกิดขึ้นมาภายใต้เงื่อนไขที่เกี่ยวข้องกับฤดูกาลที่แห้งแล้ง ความหลากหลายของกิจกรรมที่มีมากขึ้น และลักษณะการจัดการกลุ่มที่เป็นทางการและกลุ่มเครือญาติระหว่างตระกูล (5) การใช้แรงงานในการทำกิจกรรมต่างๆ และ (6) การสมทบเงินในการทำกิจกรรมต่างๆ ซึ่งในการใช้แรงงานและการสมทบเงินส่วนใหญ่นั้น จะเกี่ยวข้องกับกิจกรรมดูแลรักษาและการปรับปรุงพัฒนาระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย ซึ่งลักษณะของกฎเกณฑ์ที่ปรากฏในการใช้น้ำร่วมกันของกลุ่มผู้ใช้น้ำแต่ละฝายสามารถสรุปได้เป็น 2 ลักษณะคือ กฎเกณฑ์ที่เป็นทางการซึ่งมีความชัดเจนและมีพัฒนาการในการพัฒนาเพื่อนำมาใช้ควบคุมดูแลการใช้น้ำร่วมกันของสมาชิก ส่วนกฎเกณฑ์ที่ไม่เป็นทางการถึงแม้จะไม่มีมีความชัดเจนแต่ก็สามารถใช้น้ำร่วมกันได้โดยที่กฎเกณฑ์ทั้งสองลักษณะนั้นไม่มีบันทึกเป็นรายลักษณ์อักษรเช่นเดียวกัน แต่มีการสืบทอดปฏิบัติได้นั้น ทั้งนี้มีความเกี่ยวข้องกับการที่กลุ่มผู้ใช้น้ำจากฝายมีกลไกทางจารีต เป็นกฎเกณฑ์ทางสังคมที่ช่วยในการควบคุมดูแล ซึ่งประกอบด้วย สุภาษิตคำสอน และความเชื่อเรื่องผีผ่านพิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน จะได้กล่าวถึงในประเด็นความเชื่อที่สัมพันธ์กับการจัดการน้ำต่อไป

ในการสร้างและพัฒนาชุดความรู้ในส่วนของกฎเกณฑ์ที่ได้กล่าวถึงข้างต้น มีกระบวนการต่างๆ ที่เกิดจากการลงมือทำจริง ลองผิด ลองถูก และสรุปบทเรียน และลักษณะของกฎเกณฑ์จากการใช้น้ำในระบบฝายของชาวบ้านจึงมีลักษณะเป็นพลวัต กล่าวคือ มีการปรับเปลี่ยน ปรับปรุงต่อยอดอย่างไม่หยุดนิ่งตามการเปลี่ยนแปลงในแต่ละช่วงเวลา แต่สิ่งสำคัญคือ สมาชิกกลุ่มผู้ใช้น้ำเกิดการยอมรับเนื่องจากการปรึกษาหารือถึงปัญหาและการจัดการร่วมกัน กำหนดร่วมกัน และเกิดการปฏิบัติตามอย่างพร้อมเพียง ในการควบคุมกำกับเพื่อให้มีการรักษากฎเกณฑ์และนำไปสู่การปฏิบัติตามข้อกำหนดของกลุ่มมาจากการมีกำหนดบทลงโทษบางกิจกรรมที่สำคัญ และกลไกทางจารีตที่เกี่ยวข้องกับสุภาษิตคำสอน และความเชื่อเรื่องผีเพื่อช่วยในการรักษากฎเกณฑ์เป็นไปได้อย่างเหมาะสม

3.3 เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการก่อเกิด การดำรงอยู่ และการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดภูมิปัญญาด้านต่างๆ ในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กในรูปแบบฝาย มีประเด็นหลักๆ คือ

3.3.1 เงื่อนไขในที่ทำให้ภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย ก่อเกิด มีรายละเอียดดังนี้

1) โลกทัศน์ของชาวบ้านซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคมวัฒนธรรม ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาเป็นแนวทางในการใช้ประโยชน์จากน้ำในรูปแบบที่เหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่น

2) กระบวนการเรียนรู้เกี่ยวกับฐานทรัพยากร และความหลากหลายของระบบนิเวศที่นำไปสู่การค้นหาคำจำกัดของชุมชนอย่างเข้าใจและตระหนักรู้

3) ความจำเป็นในการปรับตัวของชาวบ้าน เพื่อให้สอดคล้องต่อความเปลี่ยนแปลงของสภาพการณ์ต่างๆ ทั้งทรัพยากรที่ดิน น้ำ ป่า

3.3.2 เจื่อน ไขที่ ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย สามารถดำรงอยู่ และมีการการผลิตซ้ำและสืบทอดองค์ความรู้ในการน้ำในรูปแบบฝาย เจื่อน ไขในประเด็นนี้มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กับเจื่อน ไขของการก่อเกิดที่ได้กล่าวถึงในเบื้องต้น ยังเกี่ยวข้องข้องกับองค์ประกอบย่อยๆ ที่จะส่งเสริมให้ภูมิปัญญายังคงดำรงอยู่ในปัจจุบัน

1) การตระหนักถึงประโยชน์ของการจัดการน้ำในรูปแบบฝายของชาวบ้าน ซึ่งก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อผู้คน ทรัพยากรดิน น้ำ ป่า และ ระบบนิเวศโดยรวม

2) กระบวนการมีส่วนร่วมของสมาชิกซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนา ปรับปรุง กฎเกณฑ์ที่เหมาะสมกับยุคสมัย ซึ่งมีกระบวนการพัฒนาผ่านการเรียนรู้ร่วมกันระหว่างผู้ใช้น้ำ มีความยืดหยุ่นค่อนข้างสูง การใช้เป็นไปตามความจำเป็นแต่ละช่วงเวลา

3) การมีผู้นำที่สำคัญในการสืบทอดความรู้ที่ครอบคลุมทั้งทางด้านกายภาพ และสังคมวัฒนธรรม โดยเฉพาะในการการก่อสร้างฝาย ที่มีประสบการณ์การเรียนรู้ผ่านการใช้ชีวิตแบบเคียงบ่าเคียงไหล่ จากคนรุ่นก่อน ช่วยเชื่อมต่อองค์ความรู้ระหว่างภูมิปัญญาเก่ากับภูมิปัญญาใหม่ที่ลงลึกถึงแนวคิด สำนึก ซึ่งพัฒนาจากศักยภาพภายใน ของชาวบ้านอย่างแท้จริง

4) เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมวัฒนธรรม ที่แนบแน่นทั้งภายในและภายนอก ทำให้การถ่ายทอดความรู้มีลักษณะที่ไม่ปิดกั้น

5) กลไกของกลุ่มผู้ใช้น้ำที่สืบสานแนวทางการจัดการน้ำตามแบบชาวบ้าน ที่มีลักษณะไม่มีรูปแบบการจัดการแบบตายตัว มีความยืดหยุ่นปรับตัวภายใต้เงื่อนไขต่างๆ ของแต่ละกลุ่ม และที่สำคัญสมาชิกมีเครือข่ายความสัมพันธ์แบบเครือญาติเป็นส่วนใหญ่

6) กลไกทางจารีตประเพณี ซึ่งช่วยให้เกิดการผลิตซ้ำองค์ความรู้ในการจัดการน้ำ อีกทั้งยังมีบทบาทอย่างสำคัญในการกำกับและควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในชุมชน โดยเฉพาะกลุ่มผู้ใช้น้ำ ทำให้เกิดสำนึกร่วม เกิดการบูรณาการภูมิปัญญาหรือองค์ความรู้ต่างๆ ของชาวบ้านกับศาสตร์สมัยใหม่ สามารถต่อยอดเป็นองค์ความรู้ใหม่ที่สอดคล้องกับยุคสมัย

7) ระบบการจัดการน้ำในรูปแบบฝายของชาวบ้านความหลากหลายที่สะท้อนให้เห็นถึงพลังอำนาจสิทธิเชิงซ้อนที่ยังคงมีอยู่

3.3.3 ปฏิสัมพันธ์กับภายนอก (ทุน ภาครัฐ องค์กรพัฒนาเอกชน เครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่แนบแน่น) ที่ส่งผลต่อการจัดการน้ำ เป็นเจื่อน ไขหนึ่งที่สำคัญที่ส่งผลให้องค์ความรู้

หรือภูมิปัญญาชาวบ้านต้องมีการปรับตัวเพื่อพัฒนาความรู้ และมีโอกาสเสื่อม หรือหดหายไปเป็น
 อย่างมาก บางส่วนช่วยส่งเสริมให้เกิดการพัฒนาบนรากฐานวัฒนธรรมท้องถิ่นและศักยภาพของ
 ฐานทรัพยากรที่ใกล้เคียง การปรับประยุกต์ความรู้ในการสร้างฝายประเภทต่างๆ อย่างมีพัฒนาการ
 ไม่หยุดนิ่ง ในขณะที่เดียวกันภายใต้ปฏิสัมพันธ์กับภายนอกก็ได้แสดงให้เห็นถึงการเชื่อมโยง
 วิเคราะห์ถึงทางเลือกในการจัดการกับทรัพยากรที่ครอบคลุมทั้งดิน น้ำ ป่า เนื่องจากสภาพวิกฤตที่
 ปรากฏในปัจจุบัน ที่ส่งผลทำให้เกิดความล่มสลายของภูมิปัญญาบางด้าน หรือภูมิปัญญาทั้งระบบ
 ซึ่งเมื่อพิจารณาถึงปฏิสัมพันธ์กับภายนอกในส่วนต่างๆ โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับกลุ่มผู้ใช้
 น้ำแล้วส่วนหนึ่งแสดงให้เห็นถึงการปรับตัว เพื่อเสริมสร้างพลังในการต่อรองกับระบบต่างๆ จาก
 ภายนอก ดังกรณีที่ฝายบ้าน ที่ได้ใช้รูปธรรมของการสร้างฝายตามแบบของภูมิปัญญาชาวบ้านเป็น
 เงื่อนไขที่ช่วยสร้างให้เกิดศักยภาพในการต่อรอง ผลักดันให้เกิดการสนับสนุนงบประมาณโดยรัฐ
 ในการปรับปรุงฝาย ซ่อมแซมปรับปรุงคลองส่งน้ำ เป็นต้น แต่ในการรับงบประมาณต่างๆ และ
 ถึงแม้ว่าทางด้านกายภาพของฝาย คลองส่งน้ำ มีการปรับเปลี่ยน ทั้งนี้ก็เป็นไปตามความเหมาะสม
 ของการเปลี่ยนแปลง ที่สร้างผลกระทบต่อฝาย การการใช้น้ำร่วมกัน ขณะเดียวกันชาวบ้านยังคง
 รูปแบบการจัดการตามแบบของชาวบ้านไว้ได้ และยังมีการแบ่งปันขวนน้ำ การลงแรง การลงเงิน
 ในการปรับปรุงดูแลรักษาฝายและระบบการจัดการน้ำได้จนถึงปัจจุบัน สำหรับเครือข่าย
 ความสัมพันธ์ทางสังคมกับภายนอก ภายใต้ความสัมพันธ์ที่แนบแน่น ผ่านความเป็นเพื่อน เกลอ
 เสี่ยว และการปฏิบัติพิธีกรรมร่วมกัน ได้สร้างเสริมให้เกิดการเรียนรู้ในการสร้างฝายรูปแบบ
 ต่างๆ มากขึ้น โดยช่วงที่ได้เกิดมีการเปลี่ยนจากฝายดิน เป็นฝายไม้ เนื่องจากฝายดินไม่สามารถ
 กันหรือกักเก็บน้ำบริเวณที่ก่อสร้างของฝายบ้านได้ การปรับเปลี่ยนความรู้ผ่านกระบวนการ
 พุคคุยแลกเปลี่ยนกันในหมู่บ้าน การไปดูงาน ไปดูฝายจริงของเพื่อนบ้าน แล้วได้แลกเปลี่ยน
 ภายใต้ความสัมพันธ์ที่มีต่อกันอย่างแนบแน่นช่วยส่งเสริมให้การถ่ายทอดความรู้เป็นแบบทะลุ
 ทะลวงไม่ปิดกั้น รวมทั้งผู้ที่ไปดูการสร้างฝายก็ล้วนเคยทำฝายดินมาด้วยกัน ก็ทำให้เกิดการรับรู้
 แล้วนำมาปรับใช้ในการทำในกลุ่มฝายบ้านได้ ซึ่งแม้ว่าฝายไม้จะพัง แต่ในฤดูกาลนั้นชาวบ้าน
 ประคับประคองให้รับน้ำพอสำหรับทำนาได้หนึ่งฤดูกาล และฝายไม้ก็เป็นตัวแทนของการเปิดรับ
 ความรู้ใหม่ๆ ครั้งแรก ที่เกิดจากเครือข่ายภายนอกชุมชน ตามแนวทางดังกล่าวถือว่า กลุ่มผู้ใช้
 เริ่มจากการรวมตัวกันเป็นกลุ่มเพื่อให้เกิดการพัฒนาการเรียนรู้ทั้งในช่วงที่เริ่มสร้าง มีการ
 ปรับปรุง จนพัฒนามาเป็นกลุ่มผู้ใช้ที่มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น สามารถตอบสนองความต้องการ
 ของชาวบ้าน

อาจกล่าวได้ว่าปฏิสัมพันธ์กับภายนอกที่มีต่อภูมิปัญญาในการจัดการน้ำจาก
 ฝายที่เกิดขึ้นนั้นปรากฏออกมา 3 ลักษณะ ที่มีผลต่อภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบ

ฝ่าย ได้แก่ ลักษณะแรก สร้างทางเลือกที่มากู้กับบ่อนทำลาย ลักษณะที่สอง หาทางออกและช่วยแก้ไขปัญหา ลักษณะที่สาม หยิบยื่นสิ่งใหม่แต่ไม่มองคุณค่า ความหมายของวิถีการดำรงชีวิตตามฐานวัฒนธรรมดั้งเดิม จึงเป็นสถานะที่เป็นทั้งวิกฤตการณ์ของปัญหา และโอกาสในการพัฒนาทางเลือกในการจัดการไปด้วย ระบบความสัมพันธ์ในชุมชนถูกกัดเซาะทำลายภายใต้ระบบการผลิตพืชสมัยใหม่ และการเข้ามาของกลุ่มทุน เพิ่มปมความขัดแย้งในชุมชน สิ่งเหล่านี้เป็นประเด็นที่ต้องพิจารณาถึงเงื่อนไขที่ส่งผลต่อการจัดการน้ำที่มีความเชื่อมโยงกับทุกระบบในสังคมของบ้านวังสวาบ โดยภาพของการจัดการน้ำตามระบบของชาวบ้าน ที่มีลักษณะไม่แยกส่วนทุกอย่างเชื่อมโยงสัมพันธ์กัน ทั้งคนกับคน คนกับทรัพยากร และคนกับสิ่งเหนือธรรมชาติ ช่วยโยงยึดให้เกิดการอยู่ร่วมกันอย่างมีคุณภาพและยั่งยืน วิกฤตการณ์ปัญหาดังกล่าวจึงน่าจะต้องนำมาพิจารณา เพื่อที่จะตั้งรับกับความเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่ง ทั้งนี้รวมไปถึงทางด้านกายภาพชีวภาพ สังคม วัฒนธรรม เป็นต้น ทำอย่างไรที่จะรากฐานของภูมิปัญญาดั้งเดิมไว้ได้ ทำอย่างไรที่จะฟื้นฟูสภาพฐานทรัพยากรให้สามารถมีศักยภาพได้เพิ่มขึ้น ไม่ว่าจะมันจะปรับรูปไปอย่างไร หากยังยึดถือหลักการภายใต้การเชื่อมโยงระหว่างความรู้ทุกด้าน รักษาพลังกลไกทั้งของกลุ่มเครือข่ายความสัมพันธ์ทางสังคมที่แน่นหนา กลไกทางจารีตหรือทางสังคมวัฒนธรรม ที่ช่วยพัฒนาสำนึกในการใช้ประโยชน์จากทรัพยากร ก็จะส่งผลทำให้ชาวบ้าน โดยเฉพาะในเรื่องของการใช้น้ำร่วมกันสามารถแบ่งปันกันได้อย่างเท่าเทียมและเป็นธรรม อีกทั้งพลังของความรู้ที่มีอยู่ในปัจจุบันน่าจะเป็นชุดประสบการณ์ที่สะท้อนความเป็นจริงของชีวิตตามวิถีการจัดการแบบชาวบ้าน ภายใต้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำในรูปแบบฝ่ายที่สะท้อนถึงสิทธิชุมชนในการจัดการทรัพยากรได้เป็นอย่างดี

กล่าวโดยสรุปภาพรวมของเงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาก่อเกิด ดำรงอยู่และมีการผลิตซ้ำ สืบทอด มีความสัมพันธ์กับเงื่อนไขต่างๆ ทั้งในด้านกายภาพ สังคม วัฒนธรรม ทุกส่วนมีความสัมพันธ์กันในลักษณะที่เชื่อมโยงอย่างบูรณาการ และมีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์และมีส่วนในการกำหนดการเปลี่ยนแปลงซึ่งกันและกัน และภายใต้มโนทัศน์ของชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรที่ไม่แยกส่วนระหว่างดิน น้ำ ป่า และความเข้าใจถึงความหลากหลายของระบบนิเวศต่างๆ สะท้อนให้เข้าใจถึงโลกทัศน์ของชาวบ้านซึ่งอยู่บนพื้นฐานของการตระหนักรู้และเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างระบบนิเวศและสังคม ทำให้เกิดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง พัฒนาและกำหนดแนวทางในการใช้น้ำร่วมกันได้อย่างเหมาะสมกับบริบทและศักยภาพของท้องถิ่นระบบการจัดการน้ำของชาวบ้านยังบ่งบอกถึงความสัมพันธ์ที่ไม่แยกส่วนในการจัดการ กล่าวคือความสัมพันธ์ทั้งระหว่างคนกับคน คนกับทรัพยากรต่างๆ คนกับสิ่งเหนือธรรมชาติได้เป็นอย่างดี

4. ข้อเสนอแนะ

4.1 ข้อเสนอแนะเชิงวิชาการ

4.1.1 การศึกษาทำความเข้าใจเกี่ยวกับองค์ความรู้หรือภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำจากฝาย ต้องศึกษาผ่านกระบวนการ และขั้นตอนในการกิจกรรมในการจัดการน้ำ ดังกรณีของผู้วิจัย ในช่วงที่เก็บข้อมูลภาคสนาม ได้มีการเก็บข้อมูลเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำจากฝาย โดยผ่านการพูดคุยถึงกิจกรรมต่างๆ ในการใช้น้ำร่วมกัน จะช่วยทำให้ประเด็นในการศึกษามีความชัดเจน และสามารถเชื่อมโยงไปสู่ประเด็นอื่นๆ ที่สำคัญได้ครอบคลุมมากขึ้น

4.1.2 ภายใต้นแนวคิดภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำเพียงแนวคิดเดียวสามารถศึกษาได้ครอบคลุมทุกมิติของการจัดการ จากผลวิจัยพบว่า ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝายที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่า แนวคิดเรื่อง “ขวนน้ำ” เป็นหัวใจของการจัดการน้ำ แนวคิดเรื่องขวนน้ำเป็นภูมิปัญญาชาวบ้านที่มีความเชื่อมโยงไปถึงการจัดการทั้งทางด้านกายภาพ สังคมและวัฒนธรรมดังกล่าว ในการพัฒนาและนำมาปรับใช้ในการแบ่งปันน้ำร่วมกันระหว่างสมาชิก โดยเฉพาะในจุดที่มีความต้องการใช้น้ำมาก จะมีการสร้างฝายขนาดใหญ่ ฝายมีความคงทนถาวรในการกักเก็บน้ำให้มีปริมาณมากพอกับความ ต้องการ มีการสร้างกลไกทางจารีตต่างๆ มากำกับในจุดดังกล่าว ได้ผนวกรวมเอาความรู้อย่างหลากหลาย ผ่านการเรียนรู้ ใช้ประโยชน์ และสังสม สืบทอดมาถึงปัจจุบัน หากผู้วิจัยพยายามเข้าใจ และสามารถดึงแนวคิดหลักๆ ขององค์ความรู้หรือภูมิปัญญาในเรื่องนั้นๆ ออกมาให้ได้ในเบื้องต้น จะสามารถทำให้เกิดแนวทางในการทำความเข้าใจถึงภูมิปัญญาต่างๆ ที่ทับซ้อนในการจัดการน้ำจากฝายได้อย่างครบถ้วน ดังเช่น “ขวนน้ำ” หากสามารถศึกษาได้ลึกถึงระบบคิด การให้คุณค่าและความหมาย และการใช้ประโยชน์ในการจัดการน้ำร่วมกันของชาวบ้าน จะช่วยทำให้ผู้วิจัยได้เข้าใจถึงภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำ และภูมิปัญญาอื่นๆ ที่ซ้อนทับกันอยู่ได้ชัดเจน และลึกซึ้งมากยิ่งขึ้น และภูมิปัญญาอีกด้านหนึ่งคือ “การลงแขกหรือการเอาแรง” ซึ่งสะท้อนให้เห็นถึงทุนทางสังคมของชุมชนในการอยู่ร่วมกัน ซึ่งไม่เพียงแต่ช่วยในเรื่องการจัดการน้ำ แต่ครอบคลุมถึงเรื่องคุณค่าในการอยู่ร่วมกัน ช่วยเหลือพึ่งพากันในด้านอื่นๆ ของชาวบ้านในชุมชนด้วย

4.2 ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และการพัฒนา

4.2.1 หน่วยงานที่เกี่ยวข้องทั้งภาครัฐ เอกชน องค์การบริหารส่วนตำบล ที่มีบทบาทในการส่งเสริมการพัฒนาการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ ควรคำนึงถึงความสัมพันธ์ทั้งในการจัดการทางด้านกายภาพ และการจัดการทางสังคมวัฒนธรรมของท้องถิ่น เพื่อให้เกิดความสอดคล้องกับศักยภาพและบริบทของชุมชนอย่างยั่งยืน จากผลการวิจัยพบว่า รูปธรรมในการจัดการน้ำในรูปแบบฝาย นอกจากจะสร้างประโยชน์ในกิจกรรมการเกษตรชนิดต่างๆ ของ

ชาวบ้านแล้ว ยังมีส่วนช่วยรักษาความสมดุลของระบบนิเวศและความหลากหลายของสภาพดิน น้ำ ป่า รวมทั้งช่วยชะลอการหมดไปของปลาบางชนิด ภายใต้แนวทางการจัดการน้ำรูปแบบฝาย ชาวบ้านก็มีการพัฒนากฎเกณฑ์ที่ครอบคลุมทั้งการใช้น้ำหรือที่ชาวบ้านเรียกว่า “ขวนน้ำ” การดูแลรักษา และการอนุรักษ์ไปพร้อมๆ กัน แม้ว่าจะไม่มีบันทึกเป็นลายลักษณ์อักษรก็ตาม ทั้งนี้ ชาวบ้านมีกลไกทางจารีตที่สำคัญ ดังเช่น ชาวบ้านมีการยึดถือสุภาษิตคำสอนของคนโบราณที่ว่า “หากน้ำนองลดหัวอ้าย บ่ฉิบหายก็ตายโหง” ช่วยทำให้เกิดการแบ่งปัน เอื้ออาทรต่อกัน รวมทั้งมีส่วนช่วยควบคุมกำกับพฤติกรรมการใช้ทรัพยากรร่วมกันได้อย่างเหมาะสม

4.2.2 ในการกำหนดนโยบายของภาครัฐ ในส่วนที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาทรัพยากร แหล่งน้ำ และทรัพยากรธรรมชาติอื่นๆ ของชุมชน ควรอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์เชิงพึ่งพา ซึ่งกันและกัน ทั้งนี้ควรมีการพิจารณาถึงมิติทางสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น อีกทั้งพยายามทำความเข้าใจถึงกลไกอื่นๆ ที่มีส่วนช่วยในการจัดการแหล่งน้ำ เพื่อธำรงไว้ซึ่งศักยภาพของฐานทรัพยากรของชุมชนทั้งดิน น้ำ ป่าที่อยู่รอบรอบ สามารถบูรณาการระหว่างศาสตร์สมัยใหม่ และศาสตร์ดั้งเดิมได้อย่างลงตัว สามารถกำหนดเป็นทางเลือกในการจัดการน้ำที่สอดคล้องกับความต้องการของชาวบ้านเป็นสำคัญ จากผลการวิจัยพบว่า แนวทางการจัดการทรัพยากรต่างๆ ของภาครัฐ ในส่วนที่ส่งเสริมการปลูกพืชเศรษฐกิจในปัจจุบัน ยังคงมุ่งเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว อีกทั้งส่งเสริมการพัฒนาแหล่งน้ำขนาดเล็กภายใต้โครงการต่างๆ เช่น ช่อมแซมฝาย ปรับปรุงคลองส่งน้ำจากคลองดินเป็นคลองปูน ประตุน้ำสมัยใหม่ เป็นต้น โครงการดังกล่าวชี้ให้เห็นว่า ไม่ยั่งยืน สร้างค่านิยมใหม่ มุ่งส่งเสริมตัวเงินเป็นสำคัญ รวมทั้งยังละเลย และขาดความเข้าใจปฏิสัมพันธ์ระหว่างความหลากหลายของระบบนิเวศโดยรวม และสังคมวัฒนธรรมดั้งเดิมของท้องถิ่น ทำให้ไม่สามารถกำหนดแนวทางในการส่งเสริมพัฒนาทรัพยากรดังกล่าวได้อย่างเหมาะสม

4.2.3 โรงเรียนควรมีการพัฒนาหลักสูตรท้องถิ่นในด้านภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำ เพื่อให้เกิดการบูรณาการการเรียนรู้ระหว่างศาสตร์สมัยใหม่กับความรู้ดั้งเดิม เชื่อมโยงไปสู่การเรียนรู้ภูมิปัญญาด้านอื่นๆ ถ่ายทอดไปสู่กลุ่มเด็กและเยาวชนในท้องถิ่น ซึ่งอยู่ในฐานะที่เป็นคนใน จะทำให้เกิดประโยชน์ต่อท้องถิ่นได้ในระยะยาว ซึ่งแนวทางดังกล่าว เน้นการพัฒนาความรู้ที่เกิดจากฐานพลัง หรือศักยภาพภายในของท้องถิ่นเป็นสำคัญ เพื่อให้เกิดการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดความรู้เกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการแหล่งน้ำขนาดเล็ก ทั้งคุณค่า และความหมายที่มีต่อชุมชน และระบบนิเวศโดยรวม เพื่อสร้างโอกาสให้ภูมิปัญญาท้องถิ่นเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการเรียนรู้ในระบบโรงเรียนอย่างแท้จริง โดยเน้นความร่วมมือระหว่างหมู่บ้าน โรงเรียน และนักวิชาการที่เกี่ยวข้อง จากผลการวิจัยพบว่า ลักษณะขององค์

ความรู้ในการจัดการน้ำที่ปรากฏ ทั้งความรู้ในการจัดการทางด้านกายภาพและทางสังคม วัฒนธรรมในเรื่องต่างๆ เช่น ความรู้ในการแบ่งปันน้ำ “ขวนน้ำ” การเลือกพื้นที่ การก่อสร้างฝาย และภูมิปัญญาที่มีลักษณะเป็นนามธรรม ในฐานะที่เป็นกลไกทางจารีตประเพณี เช่น ชาวบ้านมี พิธีกรรมบุญเลี้ยงบ้าน เลี้ยงผีฝายเดือน 6 เป็นต้น องค์ความรู้หรือภูมิปัญญาเหล่านี้ ไม่มีบันทึก เป็นลายลักษณ์อักษร ผู้กติดอยู่กับตัวบุคคลเป็นสำคัญ จึงเป็นเรื่องที่น่าเป็นห่วงเกี่ยวกับภูมิปัญญา บางด้านที่เกี่ยวข้องกับการจัดการน้ำจากฝาย กำลังถูกลดทอนความสำคัญ และบางส่วนมีโอกาสนี้ จะลบเลือน หรือหายไปของพร้อมๆ กับตัวคนหรือผู้รู้ตามอายุขัย เช่น ภูมิปัญญาในการสร้างฝาย ไม้ในอดีต ฝายดิน เป็นต้น คนที่อธิบายได้คือผู้อาวุโส หรือผู้ที่ได้ร่วมประสบการณ์ดังกล่าว เท่านั้น อีกทั้งในการจัดการที่ผ่านมาชี้ให้เห็นว่าเน้นความเรียบง่ายในการจัดการ ถ้าพิจารณา ในทางกลับกันความเรียบง่ายดังกล่าว อาจส่งผลให้เกิดเป็นข้อจำกัดในการสืบทอดที่ไม่ครบถ้วน และลึกซึ้งมากเพียงพอต่อความเข้าใจได้ ขณะเดียวกันเมื่อพิจารณาถึงการสืบทอดความรู้ต่างๆ ใน ปัจจุบันก็จำเพาะอยู่ที่ผู้ใช้ประโยชน์จากน้ำในระบบการจัดการน้ำดังกล่าว หรือผู้กติดอยู่กับ สมาชิกที่อยู่ในวัยทำงานเท่านั้น ส่วนคนรุ่นใหม่ที่เป็นเด็กและเยาวชน ซึ่งในอนาคตอาจเป็นผู้ที่ จะสืบทอดความรู้ดังกล่าวนี้ กลับถูกตัดขาดจากความรู้ที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่นของตนเองทุก ขณะ คุณค่า ความสำคัญถูกลดทอนไปตามกาลเวลา หากเป็นดังที่ได้กล่าวถึง สำเนียงท้องถิ่น หรือการที่จะมาพัฒนาท้องถิ่นที่เหมาะสมสอดคล้องจะเกิดขึ้นได้อย่างไร รวมทั้งจะฝากอนาคตไว้ กับใคร

4.3 ข้อเสนอแนะในการทำวิจัยครั้งต่อไป

4.3.1 ควรมีการวิจัยถึงกระบวนการในการเลือกรับและปรับใช้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝายของชาวบ้าน เพื่อนำองค์ความรู้ดังกล่าวเป็นสะพานเชื่อมโยงให้เกิด ความเข้าใจถึงวิถีคิด การจัดการที่ชัดเจน และเป็นประโยชน์ในการพัฒนา หรือกำหนดแนวทางใน การส่งเสริมของผู้เกี่ยวข้องต่อไป ทั้งนี้จากผลการวิจัยพบว่าเงื่อนไขที่ทำให้ภูมิปัญญาชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝายดำรงอยู่ และมีการผลิตซ้ำเพื่อสืบทอดได้ในยุคสมัยปัจจุบันนั้น สะท้อนให้เห็นว่าชาวบ้านมีกลไกที่สำคัญคือ กลไกกลุ่ม กลไกทางจารีตประเพณี เครือข่ายทางสังคมและ วัฒนธรรม ทำให้การเรียนรู้และการปรับตัวในการจัดการในลักษณะต่างๆ จึงมีความสัมพันธ์ เชื่อมโยงอย่างบูรณาการระหว่างศาสตร์ดั้งเดิม และศาสตร์สมัยใหม่ได้อย่างเหมาะสมสอดคล้อง กับท้องถิ่น

4.3.2 ควรมีการวิจัยเรื่องแนวทางที่ทำให้เจ้าหน้าที่เลือกรับ และปรับใช้ภูมิปัญญา ชาวบ้านในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย เพื่อเป็นประโยชน์สำหรับผู้ที่เกี่ยวข้องระดับต่างๆ ทุกระดับ ที่มีส่วนผลักดันให้เกิดความเข้าใจ เปิดโอกาสให้ศาสตร์ดั้งเดิมมีบทบาทสำคัญในการนำไปบูรณา

การในการจัดการทรัพยากรแหล่งน้ำขนาดเล็กให้กับชุมชนได้อย่างเหมาะสมสอดคล้องกับ
ท้องถิ่นต่อไป ซึ่งจากผลการวิจัยพบว่า สภาพการณ์ภายนอกมีความสัมพันธ์ในแง่ที่สร้าง
ผลกระทบต่อภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยเฉพาะบ่อเกิดของภูมิปัญญาในการจัดการน้ำรูปแบบฝาย
หลายด้านถูกบั่นทอนและทำลาย โดยเฉพาะในส่วนที่เกี่ยวข้องกับความหลากหลายของระบบ
นิเวศแหล่งน้ำ ซึ่งเป็นความรู้ดั้งเดิมที่ชาวบ้านสามารถจัดการและใช้ประโยชน์จากทรัพยากร
ดังกล่าวได้อย่างสมดุล หากทุกภาคส่วนที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาด้านแหล่งน้ำ และด้านอื่นๆ ไม่
ตระหนักถึงคุณค่าและความสำคัญของความรู้ดังกล่าว